

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به دانشگاه

الزهراس (س) می باشد

دانشگاه الزهرا

دانشکده ادبیات و زبان ها و تاریخ

گروه تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

عنوان پایان نامه:

تأثیر حضور قبایل عرب در تحولات سیاسی اندلس تا روی کار آمدن

عبدالرحمن اول (۷۱۳/۹۲-۷۵۹/۱۳۸)

استاد راهنما:

فاطمه جان احمدی

استاد مشاور:

ستار عودی

دانشجو:

حنیفه جم جم

اسفند ۹۱

تقدیم:

باغبان باغ زندگی ام در بیکران هستی و پشتوانه عنان وجودم در طوفان سختی، پدر عزیز و
اسطوره گذشت و عطوفت با قلبی سرشار از عشق بی دریغ مادرانه، تقدیم به دو فرشته که
توانشان رفت تا به توانایی برسم. موهای شان به سپیدی گرایید تا روی سپید بمانم.
باری مالمال از عشق و محبت بر دستانشان بوسه می زنم، باشد که فرزندی شایسته
برایشان باشم.

به روح پدرم

به خانواده ام

و به تمام کسانی که از آنان آموختم.

قدردانی از

استاد راهنمای بزرگوام

دکتر فاطمه جان احمدی

استاد مشاورم

دکتر ستار عودی

چکیده

فتوحات اسلامی در اندلس از سال ۷۱۳/۵۹۲ م با ورود دو سردار نامی اموی طارق بن زیاد و موسی بن نصیر آغاز شد. تحرکات نظامی مسلمانان در اندلس توأم با مهاجرت و اسکان جماعت عظیمی از قبایل عرب و بربر بود، حضور فعال و پر شتاب این قبایل در سرزمین ناآشنای اندلس همواره با آرامش توأم نبود؛ در گزارش ضد و نقیض منابع و اطلاعات آشفته مطالعات، از حضور قبایل یمنی و مضر و شامی که به عربان مشهورند در کنار بربرها و قبایل و دستجات بومی تحولات پرشماری را در اندلس اطلاعاتی را ارائه می دهند.

آنچه مقرر است در این پژوهش بدان پرداخته شود، ارائه تصویری روشن از مناسبات قبایل عرب در اندلس و تأثیر حضور این قبایل عرب بر تحولات سیاسی این سرزمین است. وجود منازعات قبیله ای و رقابت های فعال سیاسی - اجتماعی واگرایی و همگرایی قبیله ای متأثر از شرایط سیاسی حاکم بر جامعه اندلس دامنه تحقیق پیش روست.

عمده ی این اطلاعات بر شناسایی، گزینش و غربالگری منابع و دسته بندی اطلاعات خواهد بود که بر مبنای روش تحقیق تاریخی یعنی رویکرد توصیفی - تحلیلی تاریخی مورد بررسی قرار خواهد گرفت و به سوالات پژوهش تاریخ پاسخ خواهد داده شد و فرضیات مورد نظر آزمون خواهند شد.

کلید واژه: اندلس، فتوحات اسلامی، قبایل عرب

فهرست مطالب

مقدمه.....الف

فصل اول: کلیات و مبانی تحقیق..... ۱

۱-۱: بیان مسئله..... ۱

۲-۱: سوالات..... ۲

۳-۱: فرضیات..... ۲

۴-۱: روش تحقیق و گردآوری اطلاعات..... ۳

۵-۱: اهداف پژوهش..... ۳

۶-۱: تحدید و تعریف واژگان..... ۳

۷-۱: پیشینه تحقیق..... ۷

۸-۱: بررسی و نقد منابع..... ۹

۱-۸-۱: منابع جغرافیایی..... ۱۰

۲-۸-۱: منابع تاریخی..... ۱۱

فصل دوم: تأثیر قبایل عرب در فتوحات اندلس..... ۱۶

۱-۲: وضعیت سیاسی اندلس قبل از ورود مسلمانان..... ۱۶

۲-۲: فتح اندلس در دوره امراء..... ۱۸

۱-۲-۲: ورود طارق به اندلس..... ۲۰

۲-۲-۲: ورود موسی به اندلس..... ۲۹

- ۳۵.....:۳-۲-۲ امارت عبدالعزیز.....
- ۴۰.....:۴-۲-۲ ایوب بن حبیب لخمی.....
- ۴۱.....:۵-۲-۲ حر بن عبدالرحمن ثقفی.....
- ۴۲.....:۶-۲-۲ سمح بن مالک خولانی.....
- ۴۴.....:۷-۲-۲ عنبسه بن سحیم کلبی.....
- ۴۶.....:۸-۲-۲ عذره بن عبدالله فهری.....
- ۴۹.....:۹-۲-۲ عبدالرحمن بن عبدالله غافقی.....
- ۵۶.....:۱۰-۲-۲ عبدالملک فهری.....
- ۵۷.....:۲۱۱-۲ عقبه بن حجاج سلولی.....

فصل سوم: مهاجرت و تأثیر اسکان قبایل عرب در اندلس.....۶۱

- ۶۱.....:۱-۳ ورود عرب ها به اندلس.....
- ۶۴.....:۲-۳ استقرار فاتحان اولیه.....
- ۷۵.....:۱-۲-۳ اسکان فاتحان اولیه قبایل مصری.....
- ۷۷.....:۲-۲-۳ اسکان فاتحان اولیه قبایل قیسی.....
- ۷۸.....:۳-۳ ورود موج دوم عرب ها به اندلس.....
- ۷۹.....:۱-۳-۳ استقرار جند دمشق در البیره.....
- ۷۹.....:۱-۱-۳-۳ قبایل قیسی.....
- ۸۱.....:۲-۱-۳-۳ قبایل مصری.....
- ۸۱.....:۳-۱-۳-۳ قبایل ربیعہ.....

- ۳-۳-۱-۴:قبایل یمنی.....۸۲
- ۳-۳-۲:استقرار جند دمشق در اشبیلیه و نبله.....۸۴
- ۳-۳-۱-۲:قبایل یمنی.....۸۴
- ۳-۳-۲-۲:قبایل قیسی.....۸۶
- ۳-۳-۳:اسکان جند قنسرین در جیان.....۸۷
- ۳-۳-۱-۳:قبایل قیسی.....۸۷
- ۳-۳-۲-۳:قبایل ربیعه.....۸۹
- ۳-۳-۳-۳:قبایل یمنی.....۸۹
- ۳-۳-۴:استقرار سپاه فلسطین در شدونه و جزیره الخضراء.....۹۰
- ۳-۳-۵:استقرار سپاه اردن در ریه.....۹۰
- ۳-۳-۶:استقرار سپاه مصر در اندلس.....۹۱
- فصل چهارم: منازعات قبایل عرب در اندلس.....۹۳
- ۴-۱: درگیری اعراب اندلس قبل از ورود شامی ها.....۹۵
- ۴-۱-۱:شورش بربرها در شمال افریقا.....۹۹
- ۴-۱-۲:شورش بربرهای اندلس.....۱۰۲
- ۴-۲:درگیری اعراب اندلس پس از ورود شامی ها.....۱۰۶
- ۴-۱-۲:درگیری اعراب بلدی وشامی.....۱۰۷
- ۴-۲-۲: اسکان شامی ها در اندلس.....۱۱۱

۴-۲-۳:صف آرابی قیسی ها و یمنیها بر سر در دست گرفتن

قدرت.....۱۱۳

فصل پنجم: تأثیر درگیری قبایل عرب بر حوادث سیاسی اندلس تا روی کار

آمدن عبدالرحمن اول.....۱۲۰

۱-۵:بالا گرفتن تحركات مسیحیان در شمال اندلس.....۱۲۱

۲-۵: تحركات نظامی و تغییر شرایط فتوحات.....۱۲۸

۳-۵: تحولات اقتصادی به ویژه بروز قحطی.....۱۳۲

۴-۵: بروز شورش های متعدد به فرماندهی قبایل عرب.....۱۳۵

۵-۵: بوجود آمدن شکاف سیاسی در اندلس و ورود عبدالرحمن اموی و

تأسیس دولت امویان.....۱۳۹

۱-۵-۵:نبرد المصاره.....۱۴۸

نتیجه گیری.....۱۵۳

فهرست منابع.....۱۵۴

فرماندهان مسلمان فتوحات مصر و مغرب اسلامی، جهت گسترش فتوحات خود، لشکریان و فاتحان خود را به آن سوی مغرب اسلامی یعنی اندلس سوق دادند. عبور از تنگه ی پراستراتژی که به نام نخستین فاتح آن جبل الطارق نامیده شد، نخستین گام ورود مسلمانان به ایبریا بود. هرچند ترکیب نخستین لشکریان مسلمان به اندلس بر پایه ی بربرهای منطقه بود، اما بخش مهمی از این ترکیب، عرب های مسلمانی بودند که بعد از فتوحات مسلمانان در شمال افریقا وارد این منطقه شده بودند که به سرزمین ایبریا گام نهادند و این سرآغاز مرحله جدیدی از فتوحات اسلامی در اروپا بود.

سرزمین گسترده اسپانیا، از این پس محل عزیمت دستجات عرب بود که گاهی به صورت پراکنده و در جمع نظامیان و گاهی به صورت دسته جمعی و اکثراً به صورت قبیله ای در همه ی اندلس پراکنده شده بودند. وجود رقابت ها، منازعات و دسته بندی های قبیله ای تحولاتی را در اندلس پدید آورد که عرصه زمانی و مکانی آن حوزه مطالعاتی این پژوهش است.

طبیعی می نماید که گستردگی موضوع، گسترش جغرافیایی، در دسترس نبودن منابع عربی، دشواری متون عربی، چند اسم بودن شهر ها در منابع عربی، اختلاف در گزارش حوادث از جمله مشکلاتی بود که در تدوین این پژوهش برای محقق پیش آمد. مواضع جدید در دوره کوتاه تحصیلی کارشناسی ارشد فراهم آورد که امید است با اتکای به خداوند متعال و نظرات استادان و صاحب نظران این تحقیق را تکمیل نمایم.

فصل اول:

کلیات و مبانی تحقیق

۱-۱: بیان مسئله

اندلس از زمره سرزمین های کلیدی و با اهمیتی است که در سال ۹۲ هـ/ ۷۱۳ م توسط فاتحان مسلمان فتح شد. فتح اسپانیا زمانی روی داد که ضعف و بی ثباتی دستگاه دولتی سرزمین ایبری و نزاع و رقابت میان اشراف و نجیب زادگان این سرزمین، جنگ های داخلی و فقدان روحیه سلحشوری میان حاکمان گوت و نیز خمودگی و بی انگیزگی و عدم وابستگی بومیان این سرزمین به حکومت استبدادی، اختلافات طبقاتی و مشکلات اساسی آن عمده طبقات پایین جامعه را متأثر کرد و بالاخره تفتیش عقاید از جمله مسایل و مشکلاتی بود که حاکمان گوت در زمان ورود مسلمانان به اندلس با آن روبرو بودند.

این شرایط نامراد، زمینه های مناسبی را برای عزیمت مسلمانان و ورود کم در دسر به خاک اروپا ایجاد کرد. چنان که با کمترین مقاومت جدی روبه رو شده و در مدت زمان کوتاهی توانستند سراسر این سرزمین را فتح نمایند. از این زمان به بعد تا ورود عبدالرحمن بن معاویه اموی در سال ۷۵۹/۱۳۸ م به اندلس که حکومت امویان را تشکیل شد، این سرزمین با تحولات و حوادث متعددی مواجه بود. در این مدت می توان آن را دوره ۴۶ ساله قلمداد کرد، ۲۱ نفر به عنوان والی در این منطقه از قلمرو خلافت اسلامی حکومت کردند. هر چند مسلمانان در ابتدای تسخیر اندلس تحت تأثیر این فتح عظیم به نظر می رسیدند با مشکلات عدیده ای مواجه نبودند اما با گذشت زمان و متأثر از عوامل متعددی چون ضعف دستگاه خلافت اموی در دمشق، اختلافات اعراب و بربرها به واسطه خوی برتری جویانه اعراب در عین حال زنده شدن عصبیت قبیله ای در میان خود اعراب و البته دامن زده شدن این اختلافات توسط امراء و حکمرانان بی درایت موجب شد تا از یک طرف مسلمانان در امر فتوحات خود در اروپا با شکست مواجه شوند و از سوی دیگر باعث شد تا عبدالرحمن اموی با استفاده از اوضاع نابسامان

اندلس وارد این سرزمین شود و با شکست آخرین والی این منطقه یوسف بن عبدالرحمن فهری(۷۵۰/۱۲۹-۷۵۹/۱۳۸)، حکومت امویان را در اندلس تأسیس نماید .

بدین ترتیب مجموعه سوالاتی برای محقق مطرح است که پاسخ به هر یک می تواند مرزهای دانش حوزه تاریخ اسلام در اندلس را بگشاید.سوالات مربوطه بدین شرح است:

۱-۲:سوالات

۱-قبایل عرب چه تأثیری بر تحولات سیاسی اندلس اسلامی داشته اند ؟

۲-مهاجرت و اسکان قبایل عرب در اندلس چگونه بود؟

۳-منارعات قبایل عرب چه تأثیری بر تحولات سیاسی در اندلس تا روی کار آمدن عبدالرحمن اول داشت؟

۱-۳:فرضیات

۱-قبایل عرب در فتوحات اسلامی اندلس نقش تعیین کننده ای داشتند

۲-مهاجرت قبایل عرب به اندلس به صورت تدریجی بود و با ورود قبایل شامی به اندلس بر منازعات و رقابت های میان اعراب و بومیان دامنه زدند.

۳-منازعات قبایل عرب باعث بالا گرفتن تحركات مسیحیان در شمال اندلس، تحركات نظامی و تغییر شرایط فتوحات، تحولات اقتصادی به ویژه بروز قحطی، بروز شورش های متعدد قبایل عرب علیه حکومت مرکزی اندلس و به وجود آمدن شکاف سیاسی در اندلس و روی کار آمدن عبدالرحمن اول شد.

۱-۴: روش گرد آوری اطلاعات

داده های این پژوهش از طریق منابع کتابخانه ای و با استناد به منابع تاریخی و اطلاعات لازم جمع آوری شده است. لذا روش گردآوری در پژوهش حاضر مبتنی بر روش کتابخانه ای و بهره گیری از منابع تاریخی دسته اول و تحقیقات جدید در این زمینه می باشد. علاوه بر این روش تحقیق در این پژوهش مبتنی بر توصیف و تحلیل می باشد.

۱-۵: اهداف پژوهش

۱- آشنایی با نحوه و چگونگی حضور قبایل عرب در فتوحات در دوره والیان و گسترش فتوحات مشخص شود.

۲- شناسایی قبایل عربی که پس از فتوحات وارد اندلس شدند.

۳- بازخوانی و دسته بندی علت و چگونگی منازعات قبایل عرب مشخص گردد.

۴- واکاوی منازعات عرب که منجر به تحولات سیاسی در اندلس شد، بررسی شود.

۱-۶: تحدید و تعریف واژگان

اندلس:

اندلس نامی است که مسلمانان به بخشی از شبه جزیره ایبری، در کنار مدیترانه، واقع در جنوب اسپانیا و جنوب شرقی پرتغال و گاه به تمام آن اطلاق کرده اند. نام اندلس پیشینه ای طولانی دارد و مطابق اطلاعات موجود در منابع، این نام از زمان واندال ها، قبیله ای از مردم

ژرمن، گرفته شده است که در اوایل سده پنجم، پس از تجزیه امپراتوری روم غربی در جنوب اسپانیا مستقر شدند.^۱

پس از فتوحات اسلامی هم، مسلمانان شبه جزیره ایبریا واقع در جنوب غربی اروپا را اندلسیا نامیدند و جغرافی دانان مسلمان آن سرزمین را از جنوب به مدیترانه، از شمال و مغرب به اقیانوس اطلس و از مشرق به کوه های پیرنه محدود دانسته اند.^۲ امروزه در زبان انگلیسی و دیگر زبان های جدید اروپایی این کلمه به منطقه خاصی از شبه جزیره اطلاق می شود که مسلمانان در آن نواحی زندگی می کردند، تا از آن بخشی که در اختیار مسیحیان بود متمایز گردد.^۳

امروزه اندلس برای بخش جنوبی، مناطق واقع در جنوب وادی الکبیر به کار می برند، که شامل هفت شهر؛ قرطبه، اشبیلیه، قادس، جیان، غرناطه، مالقه و ولبه می شود.^۴

شبه جزیره اندلس در طول زمان به اسم های مختلفی نام برده شده است. از معروفترین این اسم ها اوفیوسا به معنی «سرزمین زندگی» و بعدها به اسم اقوامی که در این سرزمین زندگی می کردند نام برده می شد.^۵ از این رو نخستین قومی که در دوران کهن در این سرزمین سکنی گزید، اندالوش نامیده شد.^۶

به گفته ابی عبید بکری، اسم اندلس در قدیم آباریه از وادی ابره بوده سپس باطقه، از وادی بیطی که رود قرطبه است نامیده شد و سپس به نام مردی به نام اشبان که در قدیم آنجا را تصرف کرده بود اشبانیه نامیده شد و بعدها به اسم یکی از پادشاهان قدیم اشبان نامیده شده

۱. عبدالله عنان (۱۳۶۶)، تاریخ دولت اسلامی در اندلس، م: عبدالمحمد آیتی، تهران، انتشارات کیهان، ج. ۱، ص. ۲۴.
۲. قاضی ساعد (۱۳۷۶)، التعرف بطبقات الامم، به کوشش غلامرضا جمشیدنژاد اول، تهران، مرکز نشر میراث مکتوب، ج. ۱، ص. ۲۳۸.
۳. عبدالله همتی گلپایگانی (۱۳۸۸)، مدجنان پژوهشی در تعامل و تقابل اسلام و مسیحیت در اسپانیا، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی، ص. ۱۰.
۴. محمد رضا ناجی (۱۳۸۰)، «اندلس» دایرة المعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران، ج. ۱۰، ص. ۳۲۰.
۵. احمد بدر (بی تا)، دراسات في تاريخ الأندلس و حضارتها، الطبعة الثانية مزیدة و منقحة، ص. ۳.
۶. ابن خلدون (۱۳۶۶)، العبر، عبدالمحمد آیتی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ج. ۳، ص. ۱۶۶.

است.^۱ حمیری نویسنده کتاب صفة جزيرة الاندلس در مورد نام اندلس چنین می گوید که اسم اندلس در قدیم آباریه از وادی ابره بوده سپس باطقه، از وادی بیطی که رود قرطبه است نامیده شد و سپس به نام مردی به نام اشبان که در قدیم آنجا را تصرف کرده بود اشبانیه نامیده شد و بعدها به اسم یکی از پادشاهان قدیم اشبان.^۲ ادریسی در کتاب خود می گوید که در ابتدا به اسم یونانی اشبانیا مشهور بوده و در دوره اسلامی اندلس نامیده شد.^۳ در حالی که مقری در کتاب خود عنوان می کند که نام اسپانیا از یکی از پادشاهان روم به نام اشبان بن طیطش گرفته شده است و نام اصلی او اصبهان بوده که به اسپانیا تحریف شده است^۴ و ابن اثیر در این مورد می گوید: نخستین مردمی که در آن ماندگار شدند، از تباری به نام آندلس بودند.^۵

جغرافی نویسان اندلس را منتهی الیه غربی اقلیم چهارم می دانند، به گفته ابن ساعد اندلسی، اندلس بیشتر در اقلیم پنجم و بخش جنوبی آن در اقلیم چهارم قرار دارد. حد غربی اندلس در ناحیه اقیانوس اطلس به سمت جنوب امتداد می یابد. پس از آن در طول ساحل جنوبی از اشبیلیه و شبه جزیره جبل الطارق و مالقه می گذرد و بجانہ را در گوشه جنوب شرقی دور می زند. سرزمین مرسیه و بلنسیه حد شرقی اندلس را تشکیل می دهند که تا طرفوشه و از آنجا تا اربونه در منتهی الیه شمال شرقی در مجاورت سرزمین فرنگ ادامه می یابد. جبال البرت یا پیرنه آغاز حد شمالی اندلس است که به جلیقیه که سرزمینی مسیحی نشین است، منتهی می گردد. در اندلس ۳ رشته کوه در جهت شرقی- غربی، میان مدیترانه و اقیانوس اطلس کشیده شده است که عبارتند از: جبال قرطبه، میان نربونه و جلیقیه و سلسله

۱. ابي عبید عبدالله بن عبدالعزیز بن محمدبکری (۱۴۴۲)، المسالك والممالك، تصحيح الدكتور جمال طلبه، بیروت، نشر کتب السنه والجماع، دار الکتب العلمیه، ص. ۳۸۷.

۲. ابي عبدالله محمد بن عبدالله بن عبدالمنعم حمیری (۱۴۰۸)، صفة جزيرة الأندلس، تصحيح ليفي پروفنسال، بیروت، دار الجیل، ص. ۱.

۳. محمد بن محمد ادربیسی، نزهة المشتاق فی اختراق الأفاق (بی تا)، بیروت، عالم الکتب، ج. ۲، ص. ۵۲۵.

۴. احمد بن محمد مقری تلمسانی (۱۹۹۶)، نفع الطیب من غصن الأندلس الرطیب، ت: یوسف شیخ محمد البقاعی، بیروت، دار الفکر، ج. ۱، ص. ۱۲۳. عزالدین ابن اثیر (۱۳۸۴) تاریخ کامل، ترجمه: محمد حسین روحانی وحمید رض آژیر، تهران، انتشارات اساطیر، چاپ سوم، ج. ۶، ص. ۲۷۸۶.

۵. تاریخ کامل، ج. ۶، ص. ۲۷۸۶.

کوه هایی که از طرطوشه تا لشبونه امتداد دارد و ادیسی آن را اشارات^۱ که مشرف بر طلیطله می داند. بر اینها باید دو رشته کوه را افزود: جبل شلیر و جبل ریه.^۲

در تقسیمات کشوری، اندلس به واحد هایی به نام کوره تقسیم می شد، به جرأت می توان گفت واحد کوره با استان های امروزی مترادف است. این کوره ها دارای چندین شهر، دژ، اقلیم و قلعه بوده اند.

ابن غالب به بنا به گفته احمد بن محمد رازی کوره های اندلس چنین بیان می کند: کوره قبره، کوره البیره، کوره جیان، کوره تدمیر، کوره بلنسیه، کوره مارده، کوره باجه، کوره قرمونه، کوره اشبیلیه، کوره مورو، کوره شذونه، کوره جزیره الخضراء و کوره ریه.^۳

اقلیم:

در زمره ی اصطلاحات مورد توجه در بررسی های تاریخی اسلامی اندلس واژه پر تکرار اقلیم است. این واژه به لحاظ اصطلاحی و معنایی تفاوت های چندانی ندارد، هر چند مطابق روایت، ابن خردادبه این اصطلاح مختص مردم اندلس بوده و معتقد است آنان به روستاهای بزرگ و جامع اقلیم می گویند.^۴ در فصل سوم این پژوهش، این واژه نشان از محل اقامت قبایل عرب در مناطق مختلف اندلس دارد.

بلدی :

^۱ نزهة المشتاق، ج. ۲، ص. ۵۳۵.

^۲ همان، ج. ۲، ص. ۵۳۵.

^۳ محمد ایوب ابن غالب الاندلسی (۱۳۷۵هـ)، «تعلیق المنتقی من (فرحه) الانفس فی تاریخ الاندلس»، معهد المخطوطات العربیه، الجزء الاول

^۴ ابن خردادبه (۱۳۷۱)، مسالک و ممالک، با مقدمه آندره میکل، سعید خاکرند، تهران، مؤسسه مطالعات و انتشارات تاریخی، ص. ۷۱.

اصطلاح بلدیون واژه ای است نیازمند تعریف، که بارها در متون تاریخی که اختصاص به عصر اسلامی دراندلس دارد مورد استفاده قرار گرفته است. این اصطلاح در ابتدا، بر عرب های عضو سپاه موسی بن نصیر اطلاق می شد. رفته رفته این اصطلاح به گروه های عربی اطلاق می شد که پس از موسی بن نصیر وارد اندلس شده و طی حدود سی سال در مناطق مختلف این سرزمین پراکنده شدند و با بومیان خویشاوندی جستند.^۱ هر چند این اصطلاح، نخستین بار حسین مونس در آثار خود بارها تکرار کرده است و باز خوانی و رد پای نخستین مبدع این اصطلاح به حسین مونس می رسد لیکن سایرین از او وام گرفته اند.

۱-۷: پیشینه تحقیق

اهمیت اندلس از نظر محققان معاصر و سلف بدور نبوده است، پر تعدادی این تحقیقات در عرصه کتاب و مقالات حکایت از اهمیت تاریخ اسلامی اندلس دارد در میان تحقیقات مرتبط با پایان نامه حاضر میتوان به کتاب «اندلس» یا «تاریخ حکومت مسلمین»^۲ نوشته محمد ابراهیم آیتی اشاره کرد. این نویسنده به گونه ای موجز و خلاصه به وضعیت اندلس در دوره والیان اشاره کرده است.

یکی دیگر از مطالعات موجود در زمینه تاریخ اندلس پایان نامه ای با عنوان «پژوهشی در مورد ورود اسلام به اندلس»^۳ نوشته سجاد دادفر است که در ۵ فصل به نگارش یافته است. این پایان نامه ضمن ضعف روشی، بیشتر اطلاعات خود را بر بنیاد و اتکا به اطلاعات و مطالعات دست چندم قرار داده است و فقدان استناد به منابع تاریخی از عمده مشکلات متن این پایان نامه است.

^۱ حسین مونس (۱۳۷۷)، سپیده دم اندلس، ترجمه: حمیدرضا شیخی، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ص. ۲۲۸.

^۲ محمد ابراهیم آیتی (۱۳۶۳)، اندلس یا تاریخ حکومت مسلمین، تهران، دانشگاه تهران.

^۳ سجاد دادفر (۱۳۷۷)، «پژوهشی در مورد ورود اسلام به اندلس»، راهنما: هاشم آقاجری، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۷۷.

از جمله دیگر آثار قابل اتکای دیگری که در این عرصه به نگارش در آمده است، کتاب «تاریخ دولت اسلامی در اندلس»^۱ نوشته عبدالله عنان است. وی در تألیف اثر خود به منابع دسته اول تاریخی استناد کرده و برای دست یابی به بعضی از منابع قشتالی لاتین کهن و منابع عربی و مجموعه های اسپانیایی به ویژه اسکوریال دچار دشواری های فراوانی در این زمینه شد. نویسنده تمام داده های اطلاعات خود را از منابع دسته اول جمع آوری کرده است و از منابع مطالعاتی اشاره ای نکرده است، استناد به منابع تاریخی دسته اول نشان از اعتبار و اهمیت این کتاب است و مؤلف پایان نامه در نوشتن آن بی نیاز از این کتاب نبوده است.

شاکله علمی کتاب در ۴ بخش نوشته شده است. نویسنده در طول این فصول وضعیت اندلس از زمان پیش از فتح تا روی کار آمدن دولت بنی حمود (۹۲-۴۴۹) مورد بررسی قرار داده است. وی ضمن بیان بررسی روابط مسلمانان با مسیحیان و جنگ هایی که میان دو طرف در گرفته است، می توان به فصل اول این کتاب مراجعه کرد. در این پایان نامه، بارها به این کتاب ارجاع داده شده است و اطلاعات حائز اهمیتی را ارائه داده است و نویسنده بی نیاز از مراجعه به این کتاب نیست.

از دیگر آثار ماندگار پژوهشی در حوزه تاریخ اندلس کتاب پرمایه «سپیده دم اندلس»^۲ تألیف حسین مونس است. کتاب حاضر یکی از بهترین آثار تاریخی موجود در مورد دوره والیان است. نویسنده در این کتاب، این دوره را به طور مفصلی مورد بررسی قرار داده است. برای منازعات میان قبایل عرب و درگیری های میان اعراب و بربر، هم چنین جنگ های میان اعراب و مسیحیان می توان به این کتاب تکیه کرد. از زمره اشکالات این کتاب، نویسنده در ضمن فصل آخر کتاب، روی کار آمدن دولت امویان، اطلاعات خود را بر بنیاد کتاب اخبار مجموعه قرار

^۱ عبدالله عنان (۱۳۶۶)، تاریخ دولت اسلامی در اندلس، ج. ۱، عبدالمحمدآیتی، تهران، مؤسسه کیهان، ص. ۸۵-۱۲۲.
^۲ حسین مونس (۱۳۷۷)، سپیده دم اندلس، حمیدرضا شیخی، مشهد، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، ص. ۳۰۰-۲۴۸.

داده است. وی در قسمت های کوتاهی از کتاب ابن قوطیه استفاده کرده است که بسیار کوتاه و مختصر است و اطلاعات تاریخی دیگر مورخان را تکمیل می کند.

از دیگر منابع حایز اهمیت در این دوره از تاریخ اندلس، می توان به کتاب «الفتح و الاستقرار عربی الاسلامی فی شمال افریقا و الاندلس»^۱ نوشته زنون طه اشاره کرد. نویسنده در این کتاب داده های اطلاعاتی خود را از منابع دسته اول جمع آوری کرده و به کتاب هاب مطالعاتی ارجاع چندانی نداشته است که نشان از اهمیت کتاب وی در زمینه تاریخ اندلس دارد. نویسنده کتاب را در ۷ فصل تنظیم کرده است و فصل چهارم این کتاب در مورد قبایلی که به اندلس آمده و محل استقرار آنها بحث کرده است.

۸-۱: بررسی و نقد منابع

شاید در میان ادوار تاریخی، تاریخ اندلس به دلیل اهمیت آن در میان محققان و مورخان جایگاه ویژه ای دارد. هر چند تنوع منابع در این دوره بسیار نیست، اما می توان از خلال برخی منابع اطلاعات کلی دوره نخست حضور مسلمانان در اندلس را یافت.

با یک بررسی کلی می توان منابع این دوره را به دو دسته کلی تقسیم نمود. دسته نخست به دلیل دارا بودن ماهیت جغرافیایی، به بیان وضعیت جغرافیایی اقلیمی و آب و هوا اندلس پرداخته است که اطلاعات این دسته از منابع به دلیل سرزمین در استقرار و نحوه پراکندگی قبایل می تواند بسیار مؤثر باشند.

^۱. زنون طه (۱۹۸۲)، الفتح و الاستقرار العربی، الجمهوریه العراقیه، منشورات وزارت الثقافه و الاعلام، ص. ۲۱۱-۲۷۰.